

# Kontrola zbrojení – předpoklad vytváření důvěry na Blízkém východě

František Vychodil

Závody ve zbrojení na Blízkém východě dosáhly během uplynulého desetiletí rozměrů srovnatelných pouze s vyzbrojovací agónií supervelmocí a jejich vojenských bloků v letech studené války a konfrontace. „Nikde není nebezpečí hromadících se zbraní tak velké jako právě na Blízkém východě,“ potvrdil prezident USA G. Bush v projevu v Coloradu, v němž 29. května 1991 vyložil hlavní zásady svého návrhu na odstranění zbraní hromadného ničení a omezení přílivu konvenčních zbraní do této oblasti.<sup>1</sup>

Poté, kdy v důsledku dalekosáhlých změn ve východní Evropě zapustil proces upevňování bezpečnosti a posilování důvěry na evropském kontinentě hluboké kořeny a přinesl první hmatatelné výsledky, *Blízký východ vystoupil na světovém jevišti výrazněji než kdykoli předtím jako největší skanzen studené války, konfrontace a zbrojení. Jde vsuktku o vysoce militarizovaný region, plný ohnisek napětí a letitých konfliktů, který již nejednou v poválečném období přivedl svět až na pokraj globálního válečného konfliktu.*

Nenajdeme zde stát, jenž by v posledních třiceti letech nebojoval, některé válčily dokonce několikrát. V regionu od Íránu až po Maroko jsou ve zbraní trvale tři milióny mužů. Mnohé státy této oblasti přitom nadále považují válku a vojenské akce za zákonný a nutný prostředek k řešení neshod. Budování a modernizace armád, jejich enormní rozšiřování a vyzbrojování podnítily některé země k vojenskému avanturismu. Nejnázorněji se to potvrdilo v Íráku, jehož miliónová armáda napadla během jednoho desetiletí dva sousední státy (Írán v roce 1980, Kuvajt v roce 1990).

*Blízký východ prochází etapou jaderného a raketového zbrojení. Izrael vlastní jaderné zbraně a mnohé arabské a muslimské státy intenzívně rozvíjejí technologické a vědecké základy jaderných programů.<sup>2</sup> Balistickými raketami jako nosiči konvenčních zbraní a potenciálně též zbraní hromadného ničení dnes většina armád ohrožuje nejen bezprostřední sousedy, ale i mnohé další státy.*

*Blízký východ je dnes největším světovým odbytištěm zbraní a vojenské techniky. Směřuje sem téměř 1/3 světového exportu zbraní. Rozsáhlé nákupy zbraní spolu s nákladným vydržováním početných armád vedou k tomu, že státy oblasti musí vydávat na obranu značnou část svých hospodářských zdrojů. V 80. letech byl podíl výdajů na zbrojení států této oblasti ve vztahu k HNP vyšší než v kterékoli jiné části světa.<sup>3</sup> Taková enormní úroveň militarizace nejen nepomáhá stabilizovat situaci, ale často přímo a intenzívně přispívá k její destabilizaci.*

*Válka v Perském zálivu – první velký ozbrojený konflikt v období po skončení studené války – vážně ohrozila nejen regionální, ale i světovou bezpečnost tím, že zvrátila pracně zakládané pozitivní trendy z konce 80. let, spočívající v omezování celkových vojenských výdajů rozvojových zemí a ve snižování nákupů zbraní zeměmi Blízkého východu. Vojenské výdaje blízkovýchodních států se v souvislosti s válkou v Perském zálivu zvýšily v roce 1990 asi o čtyři miliardy dolarů a v následujícím roce tento trend pokračoval.*

Údaje o světovém obchodu se zbraněmi za rok 1990 naznačily dva závažné trendy.

Klesající podíl rozvojových zemí na světovém obchodu se zbraněmi, patrný v druhé polovině 80. let, byl v roce 1990 přerušen a zaznamenal opět mírný vzestup, především v důsledku krize v Perském zálivu. Odborníci očekávají, že tento nepříznivý vývoj bude zřejmě v 90. letech pokračovat. Blízký východ zaujal opět první místo mezi regiony rozvojového světa.

Válka v Perském zálivu poněkud zmrazila optimistické předpovědi, že s ukončením studené války a éry konfrontace mezi Východem a Západem budou uhasínat i regionální konflikty v „třetím světě“. Vývoj na Blízkém východě i v dalších částech rozvojového světa, charakterizovaný růstem nacionalismu, fundamentalismu, etnických i sociálních problémů, naznačuje, že regionální konflikty budou ovlivňovat světový vývoj i v 90. letech.

## Blízký východ ve světovém obchodu se zbraněmi

Již několik desetiletí zaujímá tato oblast klíčové místo v nákupech zbraní. *Největším dodavatelem zbraní na Blízký východ byl v 80. letech Sovětský svaz.* Mezi jeho hlavní odběratele se řadily z této oblasti Irák, Sýrie, Jemen, Libye, Alžírsko a Afghánistán. Od roku 1989 se jeho dodávky zbraní každoročně snižovaly.

*Vývozy zbraní byly důležitým instrumentem rovněž v politice USA.* Vedle Izraele a Egypta se jejich zájem soustřeďoval zejména na Saúdskou Arábii. Nežádka jej však omezovaly zásahy Kongresu USA. Zavedená omezení na vývoz zbraní byla poněkud zmírněna až v roce 1989.<sup>4</sup> Štědrá ruka měl Kongres USA, co se týče požadavků Izraele a Egypta. Od roku 1974 podporoval jejich ambiciózní vojenské programy. O celé další desetiletí bylo oběma zemím odloženo splácení části vojenských půjček a v roce 1985 jim je USA zcela prominuly. Od podepsání mírové smlouvy hodnota bezplatné vojenské pomoci USA Izraeli a Egyptu činí každoročně 3,1 miliardy dolarů, z toho 1,8 miliardy dolarů pro pětimiliónový Izrael a 1,3 miliardy dolarů pro Egypt s padesáti milióny obyvatel.<sup>5</sup>

*Kolotoč masových dodávek zbraní z celého světa do Iráku a Íránu v 80. letech roztočila irácko-iránská válka.* Podle údajů ročenky SIPRI obdržely zbraně nejméně za 27 miliard dolarů. I když tradiční zbrojařské velmoci (SSSR, Francie, Velká Británie, SRN) byly hlavními aktéry při zásobování nepřátelených stran vojenskou technikou, nebyvale vzrostly i dodávky zbraní z rozvojových zemí. Tak například vývoz z Číny a Brazílie do Íránu a Iráku představoval asi 40 % jejich exportu zbraní za léta 1985 – 1989. Několikamiliardové obchody se Saúdskou Arábií uskutečnila koncem 80. let Čína, když jí dodala rakety CSS-2 s doletem více než 2000 kilometrů.

gorbačovská politika nového myšlení se promítla též do mnohem opatrnějšího přístupu k dodávkám zbraní do zemí Blízkého východu. SSSR sice dodal Sýrii sérii raket Scud-B, ale odmítl její požadavky na dodávky moderních útočných zbraní, jimiž si chtěla zajistit vojenskou paritu s Izraelem, což by nesporně značně eskalovalo napětí v oblasti. Sovětský svaz současně pozorně sledoval raketový program Izraele, zejména vývoj a zkoušky rakety Jericho-2, neboť ta by byla schopna zasáhnout jeho vojenská a průmyslová centra.

Draze zaplaceným poučením z války v Perském zálivu je *zvýšený zájem o zavedení kontroly prodeje konvenčních zbraní do zemí Blízkého východu.* Těmito zbraněmi byly vybojovány všechny dosavadní války. Nová mezinárodní situace umožňuje dojednat režim, jenž by zahrnoval rovněž následnické státy někdejšího SSSR i země střední a východní Evropy, které byly a nadále jsou vývozci zbraní na Blízký východ.

Stoupenci kontroly konvenčních zbraní zastávají názor, že, i když se objevila skupina nových dodavatelů zbraní, *velmoci, na něž připadalo v 80. letech asi 80 % světového vývozu vojenské techniky, jsou schopny efektivně regulovat světový zbrojní trh.* Od nich také státy Blízkého východu zakoupily nejdokonalejší vojenskou techniku.

Kritici kontroly vývozu konvenčních zbraní zdůvodňují svou skepsi následujícími argumenty. Vítají ochotu a politický zájem Sdružení nezávislých států i států střední a východní Evropy provádět konverzi a omezit vývoz zbraní. Konstatují však, že ekono-

mické pohnutky těchto států k vývozu vojenské techniky prudce vzrostly. Zbraně jsou jednou z mála komodit, pro niž tyto země mají v současnosti vývozní trhy.

Pochybují, že by myšlenka omezení vývozu zbraní na Blízký východ našla výraznější podporu také v západních zemích, které do této oblasti zbraně dodávají. Autoři ročenky SIPRI odhadují, že jen americké zbrojovky vyváží do této oblasti průměrně ročně zbraně v hodnotě 9 – 12 miliard dolarů.<sup>6</sup>

Kritici kontroly vývozu zbraní rovněž tvrdí, že *pokud by se hlavní dodavatelé vojenské techniky rozhodli omezit dodávky či dokonce je zastavit a opustit výnosné blízkovýchodní trhy, pak další tzv. malí výrobci budou schopni v krátké době dodat na Blízký východ překvapivě velké množství zbraní*. Podle amerických odhadů jen tři dodavatelé (Čína, Severní Korea a Brazílie) mohou ročně zásobit státy oblasti vojenskou technikou v hodnotě nejméně čtyři miliardy dolarů, což je zhruba 1/4 všech v současnosti dodávaných zbraní.<sup>7</sup>

Dodavatelé zbraní z rozvojových zemí, případně další méně významní producenti, nejsou schopni zásobovat blízkovýchodní státy mnoha typy nejmodernějších zbraní. Mohou jim však dodat dostatek méně vyspělé techniky, která v nedávné minulosti přispěla k destabilizaci oblasti a eskalovala zde existující konflikty. V případě omezení či zákazu prodeje moderních zbraní by se zvýšila relativní důležitost technologických systémů nižší kvality, zejména byly-li by dodávány ve velkém množství.

Objem dodávaných zbraní od menších dodavatelů v případě zastavení dodávek velmocemi nemusí být velký v globálním či dokonce regionálním měřítku. Může však být podstatný v kontextu jedné země. To je příklad nákupů tanků Sýrie, která měla po řadu let ve výzbroji asi 1100 tanků typu T-72. Rozhodnutí rozšířit jejich počet o 250 kusů dodaných z Československa a velké dodávky M-84<sup>8</sup> z Jugoslávie oprávněně vyvolaly protesty ze strany Izraele a znepokojily světovou veřejnost. V případě zastavení či omezení dodávek zbraní do oblasti velmocemi by nepochybně byli další dodavatelé schopni zabezpečit i náročné požadavky platebně schopných zájemců.

*Mezinárodní obchod se zbraněmi představuje mnohamiliardový byznys. Jeho kontrola a hlavně omezování vývozu a výroby má v každé zemi mocné a vlivné odpůrce*. I když většinu obchodu se zbraněmi kontrolují vlády, zájmy zbrojařských firem na ziscích a prosazení se v ostré konkurenci jsou velmi silné a nezdědka svým tlakem přímo či nepřímo ovlivňují vládní rozhodnutí. Návrh na roční moratorium na prodej zbraní na Blízký východ po skončení války v Perském zálivu odmítl Bílý dům a Pentagon v důsledku tlaku amerických zbrojařských firem, které počítají s uskutečněním mnohamiliardových dodávek jak arabským zemím, tak Izraeli.<sup>9</sup>

Zbrojařské monopoly vycházejí z toho, že triumf amerických zbraní a technologie ve válce v Perském zálivu zvýšil zájem o jejich nejmodernější techniku. Američtí dodavatelé se nechtějí smířit s myšlenkou, že by měli přijít o lukrativní obchody. Potvrdilo to oznámení USA, že hodlají prodat do zahraničí zbraně v hodnotě 30 miliard dolarů, z toho na Blízký východ za 18 miliard, podle jiných zdrojů za 23 miliard dolarů.

O vyostřování konkurence svědčí také zpráva z Paříže, že se objednávky francouzských zbraní zvýšily o 70 %, tj. z 3,2 miliardy dolarů v roce 1989 na 5,4 miliardy v roce 1990. Přes polovinu z nich bylo ze zemí Blízkého východu a severní Afriky, zatímco v roce 1989 jen třetina. Potvrzuje to i výpad představitel francouzského státního podniku Aerospatiale proti americké politice za to, že zvyšuje subvence spojencům na Blízkém východě a umožňuje jim levněji nakupovat americkou vojenskou techniku.

Soupeření o výnosné vojenské dodávky na Blízký východ pokračuje, i když v 90. letech státy bývalého Varšavského paktu ustupují z pozic předních exportérů vojenské techniky.

Válka v Perském zálivu byla tragickým dokladem toho, co se může stát, budou-li bez kontroly pokračovat dodávky zbraní na Blízký východ a nebude-li světové společenství věnovat politice prodeje zbraní trvalou pozornost. Teprve když Saddám Husajn postavil miliónovou armádu, přeměnil zemi v bezprecedentní arzenál zbraní z celého světa a svým

agresivním dobrodružstvím ohrozil nejen Perský záliv, ale celý svět, se prosadilo poznání, že nelze do budoucna připustit, aby regionální závody ve zbrojení zatáhly do nákladných válek nejen sousední a další státy, ale i velmoci, a tak destabilizovaly svět.

## Zbraně hromadného ničení a raketová technologie

Závody ve zbrojení mezi arabskými státy a Izraelem, stejně jako mezi arabskými a muslimskými státy navzájem, pokračují i nadále. Rozhodující vojenskotechnická převaha Izraele, podpořená jaderným potenciálem, soustavně burcovala mnohé arabské státy k úsilí dosáhnout vojenské rovnováhy. Proto prodej zbraní do této části světa zahrnoval i komponenty k výrobě chemických, biologických a nezfídka i jaderných zbraní.

*Šíření zbraní hromadného ničení se stalo vážným a aktuálním problémem soudobých mezinárodních vztahů.* Porušování smlouvy o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 a obdobných dokumentů o chemických a biologických zbraních nelze označit jinak než jako vědomě ospravedlňování krátkozraké politiky. Ze strany dodavatelů příslušné techniky nejde jen o výnosný oportunistus, ale o hazardní politiku s dalekosáhlými důsledky.

Podle údajů západních rozvědek disponuje Izrael již stovkami jaderných náloží srovnatelných s bombou shozenou na Hirošimu. V jaderné oblasti těsně spolupracuje s JAR, za což byly obě země odsouzeny VS OSN. Tajný program výroby muslimské jaderné bomby uskutečňuje od počátku 80. let Pákistán. Podle vyhodnocení americké zpravodajské služby je jeho záměr před završením, což v říjnu 1990 přimělo Bushovu vládu zastavit Pákistán vojenskou a ekonomickou pomoc. Indie, která vyzkoušela jadernou zbraň v roce 1974, odmítá výzvy ke kontrole jaderného potenciálu. Tvrdí, že přistoupí ke smlouvě o nešíření jaderných zbraní pouze za podmínky, že se k ní připojí rovněž Čína, Pákistán a Izrael. Západní zdroje uvádějí, že široce založený program vývoje a výzkumu jaderných zbraní na Blízkém východě má vedle Iráku rovněž Írán a Libye.<sup>10</sup>

Po prohrané válce vyšly najevo podrobnější informace o jaderném programu Husajnova režimu v Iráku. Podle rezoluce 687 RB OSN musí Irák souhlasit s kontrolou svého jaderného výzkumu a se zničením všech prostředků a zařízení, které mohou být využity k výrobě jaderných zbraní. Tým expertů OSN zjistil, že Husajnův režim mohl vyrobit vlastní jadernou zbraň během 1 – 2 let a nikoli za 5 – 10 let, jak se dříve počítalo. Svět silně znepokojilo, že Irák dokázal shromáždit poznatky a komponenty pro svůj jaderný arzenál, přestože podepsal smlouvu o nešíření jaderných zbraní a byl prověřován pravidelnými inspekcemi.

*Vážné obavy, že budou narušeny zásady nešíření jaderných zbraní, vznikly v souvislosti s dezintegrací někdejšího SSSR.* Zájem byl soustředěn především na to, aby se následnické státy, na jejichž území byly umístěny strategické jaderné zbraně bývalé Sovětské armády, zřekly ambicí stát se dalšími jadernými mocnostmi (Ukrajina, Bělorusko a Kazachstán). Vzhledem k tomu, že jaderné zbraně jsou umístěny ve všech bývalých sovětských republikách,<sup>11</sup> vzrostlo potenciální nebezpečí jejich nelegálního získání státy, které tyto zbraně zatím nevlastní a usilují o ně. Po zkušenostech s ilegálním obchodem se zbraněmi a výzbrojí bývalé Sovětské armády v evropských zemích je reálné, že by určité kruhy, zejména autoritativní režimy v některých zemích, mohly využít chaotické situace k pokoutnému získávání jaderných zbraní právě z těchto zdrojů.

Nesporné je, že se po rozpadu SSSR zvýšil počet potenciálních dodavatelů nejen jaderných, ale i chemických a raketových zařízení či jejich různých součástí a uzlů. Daleko vážnějším důsledkem nové situace jsou sílící pokusy získat do služeb příslušných států vysoce kvalifikované sovětské odborníky. Ti v souvislosti s novou situací v zemi a s omezením výdajů na jaderný výzkum začínají hledat odpovídající a lépe placená zaměstnání v zahraničí. Nelze pochybovat o tom, že o ně budou projevovat zájem i blízkovýchodní země, jejichž vedoucí představitelé usilují o urychlení jaderného programu a v některých případech i vývoje jaderných zbraní.

*Za nástroj politického teroru spíše než za vojensky použitelné zbraně jsou oprávně-*

ně považovány chemické a biologické zbraně. Oba tyto typy zákeřných zbraní hromadného ničení měly koncem 80. let k dispozici armády Iráku a Íránu. Chemické zbraně byly dokonce v irácko-iránské válce nasazeny a mají na svědomí smrt nejméně 50 000 civilních obyvatel v kurdských oblastech. Vážné obavy z použití chemických zbraní panovaly rovněž během války za osvobození Kuvajtu. Skupina specialistů, jež z popudu RB OSN prováděla prověrku iráckého chemického a biologického arzenálu, zjistila, že faktické zásoby chemických zbraní čtyřikrát převyšují množství, které bylo dříve přiznáno.<sup>12</sup>

Mezi státy blízkovýchodní oblasti, které rovněž disponují chemickými zbraněmi či mají potřebné výrobní kapacity nebo schopnost v krátké době rozvinout jejich výrobu, se dále řadí Egypt, Izrael, Jemen, Libye a Sýrie. Výzkumem i vývojem biologických zbraní se zabývá Egypt, Libye a Sýrie. Odhaduje se, že kapacity na výrobu těchto zbraní má k dispozici i Izrael.<sup>13</sup> Šíření chemických zbraní ulehčuje skutečnost, že jejich výroba nevyžaduje vysokou technickou vyspělost země.

*Potřebnou techniku a technologii pro výrobu zbraní hromadného ničení dodávaly blízkovýchodním zemím nejrůznějšími kamuflovanými formami četné výrobní a obchodní firmy západoevropských zemí, zejména z SRN. Irák a Libye byly schopny vybudovat za jejich účinné pomoci zařízení na výrobu chemických zbraní. Obdobně postupovala i Sýrie. Podle amerických hodnocení se v některých oblastech jednalo o aktivity, které lze kvalifikovat jako přímé porušení smluvních závazků ze strany SRN.*

Všechny vojensky významnější státy oblasti dnes vlastní nebo se snaží získat jako nosiče zbraní rakety. *Zavedením balistických raket do výzbroje armád blízkovýchodních zemí se stala reálnou možností ohrožovat nejen sousední státy, ale i vzdálenější země, s nimiž nemají společné hranice. Tyto nové možnosti výrazně mění geopolitické podmínky vedení regionálních válek. Dříve či později mohou být mimoevropskými regionálními vojenskými mocnostmi zasaženy také cíle v Evropě či na jiných kontinentech a bude záviset na náloži, s jakými důsledky. Náznačkem v tomto směru bylo odpálení dvou raket Scud-B Libyí na americkou vojenskou základnu na jihoitalském ostrově Lampadusa v roce 1968, po němž následoval letecký útok USA na Tripolis.*

S výjimkou Izraele nakupovaly všechny ostatní země oblasti raketovou techniku od velmocí. Sovětský svaz dlouho prodával arabským zemím rakety s doletem nepřesahujícím 300 km a odmítal dodávat rakety s delším doletem.<sup>14</sup> Počátkem 90. let byl v raketové výzbroji armád blízkovýchodních zemí následující stav: rakety s maximálním doletem 50 – 70 km měl Afghánistán, Alžírsko a Kuvajt; s doletem 280 km: Egypt, Írán, Jemen, Libye a Sýrie; s doletem 400 – 750 km: Irák, Izrael a Pákistán; s doletem nad 2000 km: Saúdská Arábie.

V druhé polovině 80. let se zvyšoval nejen počet zemí, které měly ve své výzbroji rakety, ale i okruh rozvojových států, které disponovaly technologií a zavedly úpravu cizích či výrobu vlastních raket. Ve vzájemné spolupráci při vývoji a výrobě raket nejdále dospěl projekt argentinské rakety Kondor-2 s maximálním doletem 1000 km.<sup>15</sup> Proskočily zprávy o irácké a snad i severokorejské spolupráci při vývoji egyptské rakety Saqr-80. S pomocí Brazílie a dalších zemí Irák rovněž zdokonalil sovětské rakety Scud-B s původním doletem asi 300 km. Během války v roce 1991 irácká armáda těmito raketami zasahovala, i když nepřesně, cíle v Izraeli a na území Saúdské Arábie.

V 80. letech byly zaznamenány některé významné změny v regionální vojenské technologii. Do konce 70. let byl tamější zbrojní průmysl závislý z velké části na montáži dovážených součástí zbraní. V následujícím období bylo zřejmé, že se situace pomalu mění. Vysokou technickou úroveň mají zejména elektronické systémy zabudované do zbraní vyráběných v Izraeli. Podle odhadu zpravodajských služeb USA bude do konce století schopno vyrábět balistické rakety nejméně 15 rozvojových zemí.

## Přístup k dohodám o kontrole zbrojení

Jednou z cest jak přispět ke snížení nebezpečí vyvolaného kumulací regionálních

vojenských kapacit a ke zvýšení bezpečnosti jsou dohody o kontrole zbrojení. V podmínkách Blízkého východu jde zejména o:

- globální dohody o kontrole zbrojení s implikacemi na tuto oblast,
- specifické oblastní dohody o kontrole zbrojení,
- omezení dodávek zbraní z iniciativy exportérů vojenské techniky.

Zatím nejúčinnější i z hlediska posilování regionální bezpečnosti na Blízkém východě jsou *globální dohody o kontrole zbraní*. Klíčové dokumenty, jako je ženevský protokol o chemických zbraních (1925), smlouva o nešíření jaderných zbraní (1968), konvence o biologických zbraních (1972) i připravovaná konvence o chemických zbraních a posílení konvence o biologických zbraních, vyžadují univerzální přístup a verifikační opatření ke zjišťování možných narušení a obsahují i mechanismus k sankcionování těch, kteří je porušují. Na Blízkém východě je to spojeno s řadou problémů. Izrael a Alžírsko odmítají přistoupit ke smlouvě o nešíření jaderných zbraní. Irák vyvíjel jaderné zbraně, i když smlouvu podepsal. Podle údajů zpravodajských služeb USA také Irán v poslední době urychlil jaderný program pro vojenské účely s technickou pomocí Číny.

Konvenci o biologických zbraních odmítl podepsat Izrael. Egypt a Sýrie ji v důsledku toho odmítají ratifikovat. Irák ji ratifikoval, avšak rozvíjel biologický program pro vojenské účely, i když to popíral. Připravovanou konvenci o chemických zbraních nepřijímá zatím žádný blízkovýchodní stát. *Arabské země otevřeně prosazují myšlenku provázat jaderné a chemické odzbrojení v regionálním měřítku*. Dávají najevo, že za podmíněk, kdy Izrael disponuje jadernými zbraněmi, připravovanou smlouvu nepodepíší, neboť *chemické zbraně považují za „jaderné zbraně chudých“*.

Pokud nedojde k mírovým dohodám Izraele s většinou arabských sousedů, je ne-reálné předpokládat, že by se izraelská vláda zřekla programu jaderných zbraní. Je dokonce možné, že i v případě úspěchu mírové konference a výměny území za mír mohou v Izraeli zesílit obavy ze zranitelnosti a tlak na udržení či dokonce další posílení jaderných zbraní jako prostředku odstrašení. Izrael tvrdí, že potřebuje jaderný potenciál, aby mohl čelit arabské převaze v konvenčních silách, a zásadně odmítá jakoukoli spojitost s chemickými a biologickými zbraněmi.

Proces prohlubování důvěry a posilování bezpečnosti na Blízkém východě nebude možný bez regionálních jednání o kontrole zbrojení za účasti všech zainteresovaných států. Všeobecně se uznává, že tato jednání budou možná a že mají naději uspět pouze v souvislosti s politickými iniciativami a mírovými dohodami. Mají totiž tak četné politické implikace, že je nevyhnutelné tyto dvě linie spojit.

*Regionální konsensus v otázce jednání o kontrole zbrojení na Blízkém východě je zatím v nedohlednu*. Základní postoje jsou však zřejmé. Většina arabských zemí klade prvořadý důraz na zbraně hromadného ničení z obav před izraelskými jadernými zbraněmi.<sup>16</sup> Naopak Izrael má zájem na omezení konvenčního vojenského potenciálu arabských států, a proto předkládá a podporuje návrhy na omezení konvenčních zbraní a kontrolu jejich dovozu do oblasti.

Vyzkoušeným nástrojem jak snížit nedorozumění a eskalaci politického napětí jsou *opatření k posílení důvěry*. I v této oblasti by mohla podstatnou měrou přispět k posílení bezpečnosti zejména v kontextu s průběhem a případnými výsledky mírová konference. Na Blízký východ je aplikovatelná řada návrhů na opatření, obdobných těm, jež byly úspěšně uplatněny v Evropě. Zahrnují notifikaci vojenských cvičení, zkoušky raket, mobilizaci záloh a všech činností, které mohou být považovány druhou stranou za provokativní. Podstatným předpokladem je komunikace mezi znepřátelenými stranami i mezi zeměmi, které normálně neudržují vzájemné vztahy. To je zatím nejvážnější handicap vyhlídek na úspěch regionálního řešení problémů.

Vize budoucího bezpečnostního systému na Blízkém východě byla konkretizována na semináři OSN o opatřeních k posílení důvěry a upevňování bezpečnosti konaném 25. až

27. února 1991 ve Vídni. Tam byl přednesen návrh zřídit s pomocí OSN středisko, které by mělo předcházet konfliktům na Blízkém východě. Jeho prostřednictvím by si státy oblasti vyměňovaly údaje o výzbroji a rozmístění armád, měly právo je prověřit na místě i s pomocí monitorovacího systému „otevřeného nebe“. Mezi státy oblasti a střediskem by byly zřízeny „horké linky“.<sup>17</sup>

V poslední době jsou vkládány zvýšené naděje do omezení dodávek zbraní na Blízký východ z iniciativy exportérů vojenské techniky. Ve sféře zbraní hromadného ničení a balistických raket existují tři hlavní koordinační skupiny západních států, které se snaží zabránit šíření těchto druhů vojenské techniky a technologie. Ve sféře jaderných zbraní je to skupina dodavatelů jaderných komponentů, tzv. *Londýnský klub*. *Australská skupina 20 průmyslových zemí* si vytkla za cíl omezovat vývoz chemické techniky i technologie a bránit rozšiřování výroby chemických zbraní. Rozšiřování raketové výzbroje armád rozvojových zemí má pomoci zabránit *Kontrolní režim pro raketovou technologii (KRRT)*, přijatý v roce 1987. Dnes se k němu hlásí již 15 nejvyspělejších států světa.

Efekt působení těchto institucionálních struktur má svůj význam, i když zejména na Blízkém východě se zatím ukázal jako málo účinný. Dokonce hrozí nebezpečí, že převratné události ve světě a vývoj v regionu mohou podkopat i skromné výsledky těchto užitečných struktur.

Sankce RB OSN uvalené na Irák potvrzují, že existují výjimečné situace, kdy světové společenství může podle Charty OSN použít sílu. Odmítá však uplatňovat vojenskou sílu jako rutinní způsob řešení krizových problémů. Proto i *možnosti použít donucovací opatření k prosazení kontroly zbrojení na Blízkém východě jsou silně omezené a značně nepopulární*.

## Iniciativa Bushovy vlády

V poselství Kongresu USA ze 6. března 1991 prezident Bush navrhl, aby se kontrola zbrojení stala ústředním článkem úsilí zajistit bezpečnost spojenců USA na Blízkém východě. V projevu 29. května svou iniciativu specifikoval. I když o tom výslovně nehovořil, byla jeho iniciativa v přímé věcné i časové souvislosti s intenzivní angažovaností americké diplomacie při dojednávání konkrétních podmínek pro uspořádání mírové konference o Blízkém východě. Vycházela z toho, že *příznivá situace, která se vytvořila ve světě a do jisté míry i v oblasti po skončení války v Perském zálivu, by mohla pomoci otevřít cestu nejen k mírovému urovnání klíčových politických problémů, ale přiblížit i možnost kontroly zbrojení, a tak postupně vytvářet podmínky pro budování důvěry a regionální bezpečnosti*.

Konkrétní obsah Bushovy iniciativy lze shrnout do následujících hlavních okruhů:

1. *Konvenční zbrojení*. Dodavatelé zbraní byli vyzváni ke zdrženlivosti. Připomíná zejména „destabilizující transfery“. Předpokládá kontrolu nárůstu konvenčních zbraní při současném respektování práva států na zbraně oprávněně potřebné k obraně. Celkově jsou návrhy ve sféře konvenčních zbraní značně vágní.

2. *Balistické rakety*. Plán předpokládá nejprve zmrazit existující potenciál raket země-země. Poté by mělo dojít k zákazu všech druhů raket. Dojednání regionální dohody o odzbrojení by umožnilo zastavit nákupy, výrobu a zkoušky raket a bylo by krokem k jejich konečnému odstranění.

3. *Jaderné zbraně*. O nejnebezpečnějším druhu zbraní hromadného ničení se v Bushově návrhu – zřejmě s ohledem na Izrael – výslovně nemluví. Důraz je především kladen na zákaz vytvářet možnosti výroby štěpného materiálu, na jeho dovoz i na mezinárodní bezpečnostní dohled nad všemi jadernými zařízeními. Jednoznačně požaduje, aby zemím s ambicemi vyvíjet jaderné zbraně bylo v tomto úsilí zabráněno.

4. *Chemické zbraně.* Prezident žádá státy oblasti eliminovat jejich existující potenciál přístupem k připravované konvenci o globálním zákazu chemických zbraní a navrhuje dodržovat ji ještě před podepsáním. V rámci jednostranných akcí k zabránění šíření chemických a jiných zbraní hromadného ničení vyhlásila vláda nová pravidla kontroly vývozu. Tato omezení se vztahují na 14 blízkovýchodních států, včetně spojenců USA.

5. *Biologické zbraně.* Návrh předpokládá posílit konvenci o biologických zbraních a požaduje, aby státy Blízkého východu přijaly blíže nespecifikovaná opatření k posílení důvěry.

6. *Zdrženlivost dodavatelů.* Navržený režim na omezení dodávek zbraní na Blízký východ předpokládá, že se dodavatelé zaváží:

- dodržovat kodex odpovědného jednání při dodávkách zbraní;
- upustit od dodávek zbraní, které by měly destabilizující důsledky;
- zřídít účinnou vlastní vývozní kontrolu konečného použití zbraní a dodávané techniky.

Zásady zahrnují také *mechanismus konzultací mezi dodavateli zbraní*, kteří by měli:

- předem si vzájemně písemně oznamovat prodeje zbraní;
- pravidelně se scházet a konzultovat prodeje zbraní;
- pokud některý z účastníků získá poznatky, že přijaté zásady nejsou dodržovány, může požadovat mimořádné konzultace;
- vzájemně si vyměňovat roční zprávy o uskutečněných zbrojních obchodech.<sup>18</sup>

Prezident Bush vyzval ostatní velmoci, aby se jejich představitelé co nejdříve sešli a dojednali podmínky pro prodej konvenčních zbraní stejně jako zbraní hromadného ničení.

*Americká diplomacie* po pečlivém zvážení všech aspektů situace na Blízkém východě zřejmě došla k poznání, že v současnosti bude snadnější dosáhnout zdrženlivosti dodavatelů zbraní než dohody, kterou by o těchto otázkách uzavřely státy oblasti. Přes ochotu alespoň části vývozců jednat o kontrole obchodu se zbraněmi a snad i přijmout omezenou kontrolu jejich prodeje na Blízký východ bude asi obtížné shodnout se na kodexu chování, jenž by omezil prodej destabilizujících zbraní narušujících rovnováhu v oblasti. Panují oprávněné obavy, že pokud se nepodaří přijmout tvrdé sankce proti renegátským dodavatelům, pak to nevyhnutelně podkope dosavadní výsledky úsilí o kontrolu zbrojení na Blízkém východě.

Bushova iniciativa je považována za první krok na cestě ke kontrole zbrojení na Blízkém východě. Znamená významný posun v amerických stanoviscích v tom smyslu, že USA po několika uplynulých desetiletí podobné návrhy zásadně odmítaly, zejména s ohledem na Izrael. Posuzujeme-li ji však v kontextu s rozhodnutím o nových miliardových dodávkách amerických zbraní do zemí oblasti, pak musíme konstatovat, že tato iniciativa neznamená zásadnější obrat v americké politice na Blízkém východě, ale je jen jejím dodatkem, který rozšiřuje, ale nenahrazuje tradiční americké přístupy k regionální bezpečnosti v této oblasti.

Kompromisem mezi úsilím demokratů vyhlásit na vývoz zbraní na Blízký východ moratorium a snahou republikánské vlády uvolnit prodej americké vojenské techniky do pěti zemí oblasti v hodnotě 23 miliard dolarů byl návrh demokratického senátora J. R. Bidena, jenž předcházela Bushově iniciativě.<sup>19</sup> Požadoval vytvořit kartel dodavatelů zbraní, vybudovat multilaterální režim výměny informací o vývozu a zavedení kontroly dovozu zbraní na Blízký východ, zakázat obchod se zbraněmi hromadného ničení. Vyzýval rovněž vládu, aby vyvinula úsilí ke svolání konference hlavních vývozců zbraní s cílem vytvořit navrhovaný systém.

## Celosvětový záznam OSN o prodeji zbraní

*Francie reagovala na Bushovu iniciativu Mitterrandovým návrhem na globální kon-*



*trolu zbrojení.* Francouzský prezident vyzval k zákazu chemických a biologických zbraní, ke snížení jaderných arzenálů jednáním a doporučil i registraci obchodů se zbraněmi v OSN. Bushovu plánu nepřímo vytknul, že je příliš zaměřen na omezení zbraní arabských zemí při zachování monopolu Izraele na jaderné zbraně.<sup>20</sup>

Na atmosféru jednání představitelů „velké pětky“ o vývozu zbraní v Paříži mělo vliv *autoritativní stanovisko skupiny G7 ke konvenčním zbraním a nebezpečí šíření zbraní hromadného ničení* ze zasedání v Londýně v červenci 1991. Vedoucí průmyslově vyspělé státy světa vyzvaly výrobce zbraní ke zdrženlivosti a k otevřené politice exportu vojenské techniky a navrhly vypracovat systém, který by pod záštitou OSN sledoval prodej všech zbraní, aby se tak zabránilo kterékoli zemi vytvořit vojenskou mašinerii, jež by mohla ohrožovat sousedy.<sup>21</sup>

Představitelé „velké pětky“ se shodli na záměru vypracovat kodex chování účastníků zbrojního byznysu, zachovávat zásady zdrženlivosti a pokračovat v jednání o výměně týkající se informací o obchodu se zbraněmi. USA obhájily prioritní orientaci na kontrolu zbrojních trhů na Blízkém východě. Francie kladla důraz na striktnější národní kontrolu vývozu zbraní v kontextu se všeobecně přijímanou myšlenkou registrace obchodu se zbraněmi v OSN.

Tato myšlenka, projednávaná delší dobu rovněž v orgánech OSN, byla přijata 9. listopadu 1991, když *VS OSN rozhodlo vytvořit celosvětový záznam prodeje konvenčních zbraní*, především tanků, bojových letounů, válečných plavidel, raket a dělostřeleckých systémů. Členské státy byly vyzvány k tomu, aby poskytovaly OSN roční zprávy o vývozu a dovozu zbraní, o vojenských zásobách a o výrobě. OSN bude tyto údaje zveřejňovat, aby jednotlivé země neměly tajné zásoby konvenčních zbraní, o nichž jejich sousedí nevědí. První údaje mají být členskými státy dodány do 30. 4. 1993 za kalendářní rok 1992. Rezoluce byla přijata poměrem hlasů 150:0:2.<sup>22</sup>

*Nejradikálnější ze známých plánů na kontrolu zbrojení na Blízkém východě prosazuje Federace amerických vědců*<sup>23</sup> – autoritativní americká nevládní organizace. Navrhuje rozšířit skupinu států sdružených v Kontrolním režimu pro raketovou technologii (KRRT) o další členy a také rozsah sledované problematiky. Pětibodový plán se zaměřuje především na:

1. *Omezení obchodu s raketami.* Všechny státy schopné vyrábět rakety by měly přistoupit ke KRRT a zavázat se dodržovat omezení prodeje balistických raket a jejich komponentů.

2. *Kontrola obchodu s ostatními zbraněmi.* USA by měly projednat se SNS a západoevropskými dodavateli rozšíření modelu KRRT na další tzv. velké zbraně, včetně tanků a útočných letounů.

3. *Posílení zdrženlivosti.* Použit ekonomický a diplomatický nátlak na zbrojařské společnosti a země, které poruší kontrolu (zřítit tzv. černé listiny).

4. *Začít s opatřeními k budování důvěry.* Zlepšit klima pro odzbrojení, působit na státy Blízkého východu, aby přijaly závazek, že jako první nepoužijí rakety. Podniknout další kroky v tomto duchu.

5. *Pokusit se o moratorium na dodávky zbraní.* Iniciovat dohodu stálých členů RB OSN o pětiletém moratoriu na prodej zbraní na Blízký východ.

Návrh je zajímavý zejména tím, že se omezené zbrojení na Blízkém východě spojuje s ekonomickými sankcemi.

## Vyhledky na regionální kontrolu zbrojení •

Myšlenka *kontroly zbrojení nikdy nenalezala na Blízkém východě nadšenou odezvu.* Protagonisty této koncepce většinou nečekalo ocenění, ale spíše punc zrůdců národa či

agentů cizích mocností. Na rozdíl od jiných částí světa zde nebyly dojednány ani uzavřeny žádné regionální dohody směřující k omezení vojenských kapacit. Existující vojenské dohody mezi státy oblasti mají dvojí původ. Za prvé, vznikly v rámci vytvářejících se integračních struktur arabských států (Liga arabských států, Rada pro spolupráci arabských států Perského zálivu apod.) jako nástroj posilování společné obranné politiky. Za druhé, byly dojednány v souvislosti s ukončením válek či s podepsáním mírových dohod jako například mezi Egyptem a Izraelem. Tak vznikla pásma omezující typy výzbroje a počty vojenských sil umístěných ve zvláštních zónách.

Tato nepřiliš povzbudivá vojenskopolitická charakteristika oblasti Blízkého východu naznačuje, že dosahnout zde kontroly zbrojení a případných odzbrojovacích opatření bude vyžadovat překonání celé řady obrovských překážek. Převažuje totiž názor, že *pokud nedojde k podstatnému posunu v arabsko-izraelském mírovém dialogu, je malá naděje, že by mohly být dojednány regionální dohody o kontrole zbrojení.*

Toho si byli vědomi i účastníci třetí fáze mírového procesu mnohostranného jednání o Blízkém východě v lednu 1992 v Moskvě, kde dohodli vytvoření pracovních skupin, které na úrovni expertů mají projednávat jednotlivé konkrétní okruhy problémů. Jednou z nich je rovněž pracovní skupina o kontrole zbrojení, která má jednat v USA.

Nevylučují se rovněž jiná jednání o opatřeních k posílení důvěry. Rozšířen je i názor, že by měly být posíleny existující a dojednáváné globální dohody o kontrole zbrojení, z nichž mnohé by mohly významně ovlivnit také závody ve zbrojení v této oblasti.

Provedená analýza naznačuje, že nekonstruktivnější přístupy zaujímají Washington, Moskva i některé další velmoci a státy mimo tuto oblast, zasazující se o regionální odzbrojovací dohody s cílem snížit rizika ohrožení míru a bezpečnosti v oblastním i světovém měřítku.

*Názory, že by pohnutky upřednostňující válku mohly být neutralizovány vyrovnáním vojenského potenciálu nepřátelených států, tj. dosažením vojenské rovnováhy mezi Izraelem a arabskými státy, jsou nejen problematické, ale i značně pošetilé.* Vždyť soutěž ve vyrovnávání rovnováhy, jak to potvrdily rovněž evropské zkušenosti z počátku 80. let, může napomáhat k eskalaci zbrojení a vést k tomu, že následné konflikty mohou být ještě ničivější. Ztížila by zamýšlené procesy kontroly vývozu vojenské techniky do oblasti, a pokud jde o zbraně hromadného ničení, vážně by ohrozila proces jejich nešifření.

Nejnovější hodnocení vojenskopolitické situace na Blízkém východě, provedené Mezinárodním ústavem strategických studií v Londýně, je velmi kritické. Konstatuje, že se nedospělo k podstatnému pokroku v řešení dvou hlavních problémů oblasti: v arabsko-izraelské konfrontaci a v budoucnosti Palestinců. Nepokročilo ani vytváření bezpečnostního uspořádání v oblasti Perského zálivu, ani omezování prodeje zbraní na Blízký východ. Írán v tichosti obnovuje své ozbrojené síly. Irák stále disponuje armádou, která je schopna rozdrtit případné povstání. Blízký východ se podle mínění autorů této publikace nijak nepřiblížil k míru a stabilitě.<sup>24</sup>

Jako jistá naděje pro budoucnost Blízkého východu může sloužit rozhodnutí Moskvy a Washingtonu zastavit přísun zbraní do Afghánistánu, kde po 13 let vyzbrojovaly sovětský režim a muslimské povstalce.<sup>25</sup> Tento závažný krok sleduje záměr přispět k ukončení občanské války. Pozorovatelé sice odhadují, že bude zapotřebí nejméně dvou let, než zahájené embargo na dovoz zbraní ovlivní situaci. Vyslovují rovněž obavy, že někteří ze sousedů Afghánistánu a islámští spojenci mudžáhidů budou ochotni za velmoci „zaskočít“ a vnitroafghánský konflikt nadále udržovat při životě. Celkově však *jde o čin, který by mohl v případě úspěchu posloužit jako inspirace i pro řešení konfliktu na Blízkém východě.*

Mizivé jsou rovněž vyhlídky na posun v prosazování globálních dohod o kontrole zbrojení bez podstatného pokroku v celkovém urovnání blízkovýchodního konfliktu. O to menší šanci pak mají v podmínkách vzájemné podezřívavosti a hluboce zakořeněné nedůvěry mezi Izraelem a arabskými státy oblastní dohody.

Ukazuje se, že příznivé změny v mezinárodním klimatu ani draze zaplacené zkušenos-

ti ze série válek, včetně té v Perském zálivu, nebyly dostatečně mocnými stimuly, aby zájem o kontrolu zbrojení změnily v reálný proces. V této patové situaci mimořádně vzrůstá význam koordinovaných aktivit velmocí, OSN a dalších mezinárodních a regionálních organizací a iniciativ. Zatím se zdá, že cestu k regionální bezpečnosti a upevňování důvěry mohou otevřít pouze hmatatelné výsledky arabsko-izraelského mírového dialogu.

<sup>1</sup> Viz Middle East Arms Control Initiative. White House fact sheet. EUR 306 05/29/91.

<sup>2</sup> Viz Security with Nuclear Weapons? Different Perspectives on National Security, SIPRI, Oxford University Press, 1991.

<sup>3</sup> Viz SIPRI Yearbook 1991. World Armaments and Disarmament. Oxford University Press, 1991.

<sup>4</sup> V té době USA obnovily velké dodávky vojenské techniky do Kuvajtu (42 stíhaček F/A-18 Hornet) a do Saúdské Arábie (315 tanků M-1).

<sup>5</sup> Viz Department of State Bulletin, No 2135, June 1989.

<sup>6</sup> SIPRI Yearbook 1991, tamtéž.

<sup>7</sup> The Washington Quarterly, Spring 1991.

<sup>8</sup> Jde o jugoslávskou verzi tanku T-72.

<sup>9</sup> Viz Newsweek, 10. 6. 1991.

<sup>10</sup> Viz Security with Nuclear Weapons? Different Perspectives on National Security, tamtéž.

<sup>11</sup> Podle zpráv v tisku byly v době rozpadu SSSR v jednotlivých republikách tyto počty jaderných pum: Rusko 17 505, Ukrajina 4356, Kazachstán 1690, Bělorusko 1222, Gruzie 320, Ázerbájdžán 300, Arménie 200, Turkmenie 125, Uzbekistán 105, Moldava 90, Kyrgyzstán 75, Tádžikistán 75.

<sup>12</sup> International Herald Tribune, 1. 8. 1991.

<sup>13</sup> Podle údajů a odhadů SIPRI Yearbook 1990, Strategic Survey 1989 – 1990 a Washington Quarterly, Spring 1991.

<sup>14</sup> Ve výzbroji armád Egypta, Iráku, Íránu, Jemenu, Kuvajtu, Libye a Sýrie jsou zejména rakety Frog-5, Frog-7, SS-21 a Scud-B. Některé typy byly dodávány i do Afghánistánu.

<sup>15</sup> Projekt uskutečňovaný za součinnosti Egypta a financovaný Irákem byl novou argentinskou vládou v polovině roku 1991 zastaven.

<sup>16</sup> V roce 1990 se objevila série návrhů na vytvoření pásma bez zbraní hromadného ničení na Blízkém východě. Pásmo bez jaderných, chemických a biologických zbraní, v němž by všechny zbraně hromadného ničení byly posuzovány stejně, navrhoval v dubnu 1990 Irák. S obdobnou iniciativou přišel rovněž egyptský prezident H. Mubarak. V prosinci 1990 sovětský ministr zahraničí E. Ševardnadze navrhl na setkání s J. Bakerem, aby se po vyřešení krize v Perském zálivu jednalo o vytvoření pásma bez jaderných a chemických zbraní na Blízkém východě.

<sup>17</sup> Viz Confidence and Security building Measures: From Europe to Other Regions. United Nations, New York 1981, s. 79 – 81.

<sup>18</sup> Viz Middle East Arms Control Initiative, tamtéž.

<sup>19</sup> Viz United States Senate. Sen. J. R. Biden. Opening statement, April 23, 1991.

<sup>20</sup> Viz Le Monde, 2. – 3. 6. 1991.

<sup>21</sup> International Herald Tribune, 17. 7. 1991.

<sup>22</sup> Resolution 46/36 General and Complete Disarmament.

<sup>23</sup> Viz Ruth Leger Sivard: World Military and Social Expenditure 1991, Washington, s. 45.

<sup>24</sup> Viz Military Balance 1991 – 1992, IISS London, 1991.

<sup>25</sup> Rozhodnutí vstoupilo v platnost 1. 1. 1992.